

75-РІЧЧЯ ЗАВЕРШЕННЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

УДК 94(477+438) «1945/1947»

ЗІНКЕВИЧ Р.Д.

<https://orcid.org/0000-0002-0780-0508>

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.34.2020.87-102>

ДІЯЛЬНІСТЬ І ТАКТИКА УПА НА ЗАКЕРЗОННІ

У статті з'ясовано коло питань, пов'язаних із обставинами, умовами та особливостями діяльності УПА на Закерзонні у Другій світовій війні та у післявоєнний період. Досліджено діяльність і тактику УПА, її роль у захисті українського населення на даній території від збройних формувань польського комуністичного режиму та військ НКВД. Показано основні завдання, які були поставлені перед вояками УПА та ОУН на Закерзонні. Висвітлено причини проведення акції «Вісла» польським комуністичним режимом і як це вплинуло на долю українського місцевого населення та на подальшу діяльність УПА. Досліджено та проаналізовано факти бойових зіткнень між вояками УПА та польськими комуністичними військовими формуваннями (в основному міліція та збройні сили новоствореної Польської держави) та причину їх виникнення. Проаналізовано роль військ НКВД на даній території у боротьбі проти визвольного українського національного руху та у виселенні українського населення з цієї території. Показано причини припинення боротьби УПА на Закерзонні.

Ключові слова: УПА, Закерзоння, VI Воєнна округа УПА «Сян», Тактичний Відтинки, курінь, сотня, акція «Вісла».

Постановка проблеми та її актуальність. Окремою сторінкою історії УПА є її боротьба на так званому Закерзонні. Основним завданням повстанців було захищати українське населення від польських військових формувань та не допустити виселення української людності з своїх прадідівських територій.

Закерзоння – це назва тієї частини української етнічної території, яка внаслідок рішення Ялтинської конференції в лютому 1945 р. й встановлення нового польсько-радянського кордону опинилася на захід від лінії Керзона, ставши частиною відновленої Польської держави. До складу її території увійшли Лемківщина, Надсяння, Холмщини і Підляшшя.

Термін «Закерзоння» виник у міжвоєнний час від імені англійського політика Н.Г. Керзона (1859–1925), який 11 липня 1920 р. на конференції у Спа виступив з пропозицією укласти перемир'я у

Зінкевич Роман Дмитрович, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії, музеєзнавства і культурної спадщини, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів.

© Зінкевич Р., 2020

польсько-більшовицькій війні. Він запропонував розмежувати сторони, що воювали, вздовж лінії Гродно, Ялівка, Немирів, Брест, Дорогуськ, Устилуг, на схід від Грубешева, через Красилів, на захід від Рави-Руської, на схід від Перемишля аж до Карпат. Автор стверджував, що саме там мав проходити східний кордон Польщі. Відтак проект відпав, переговори було перервано, а 18 березня 1921 р. у Ризі було підписано мирний договір, який санкціонував приєднання до Польщі українських та білоруських теренів, які з 1919 р. були зайняті польськими військами.

Незважаючи на віддаленість від головних центрів політичного, культурного та релігійного життя Галичини і Волині, на Закерзонні навіть після встановлення нового кордону надалі існували відповідні умови, що сприяли розвиткові національного і культурного життя корінного українського населення. Українці на землях Закерзоння не були зайшлою людністю. Своєю реальною Вітчизною вони вважали від поколінь батьківські землі, Вони усвідомлювали їх як українську територію (*Misilo, 1993:11*). У 20–30-х роках ХХ століття ці терени зазнали значного піднесення української національної свідомості. За кілька років перед спалахом німецько-радянської війни її мешканці були вже охоплені сильними впливами ОУН (*Литонис УПА, 2001:7*). У час Другої світової війни її структури стихійно розгорнулися і зміцніли, включно із творенням відділів Української національної самооборони, яка прийняла на себе завдання охорони українського населення від репресій німецької окупаційної адміністрації та польського підпілля.

Внаслідок рішень Ялтинської конференції територія Закерзоння (Лемківщина, Надсяння, Холмщина та Підляшшя) залишилася в складі новоствореної Польської держави. УПА вважала цю територію споконвічно етнічно українською, тому виступила на захист місцевого українського населення.

Насамперед, в даній статті автор хоче зупинитися на діяльності та тактиці загонів УПА, які знищували переселенські комісії, чинили опір польським комуністичним військовим формуванням, загонам НКВД, що сприяли переселенню та боролися проти УПА.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Працюючи над матеріалами для дослідження з'ясовано, що комплексного вивчення обраної теми українськими та польськими науковцями ще повністю не проведено. Відтворюючи загальну характеристику подій на Закерзонні в даний період, можна помітити багато суперечностей

пов'язаних з ідеологічною позицією авторів та політичною ситуацією в період їх написання а також у їх ставленні до подій що відбувалися на території Закерзоння у роки Другої світової війни та післявоєнний період. На увагу заслуговують праці українських істориків Ю. Шаповала (про діяльність ОУН та УПА на терені Польщі) (2000), Ю. Киричука (Історія УПА) (1991), П. Мірчука (про Українську Повстанську Армію) (2011), Б. Якимовича (про Збойні Сили України) (1995), Р. Зінкевича (діяльність куреня «Залізняка» на Закерзонні) (1997), К. Бондаренка, Ю. Киричука (про політичні контакти УПА та АК на Закерзонні) (2002), В. В'ятровича (спроби українсько-польського порозуміння в роки Другої світової війни) (2003). Серед польських дослідників можна виділити роботи М. Самборського (про діяльність УПА на Перемишльщині та Бещадах) (2008), О. Плеченя (про спогади вояка УПА) (1991), А. Запаловського (боротьба Війська Польського проти УПА) (2016), А. Щесняка та В. Шоти (про діяльність ОУН та УПА на Закерзонні) (2013), Г. Мотикі (1999) (про відносини між АК та УПА).

Мета та завдання дослідження. Опіраючись на стан наукової розробки пропонованої проблеми розглянемо діяльність і тактику УПА на Закерзонні у роки Другої світової війни та післявоєнний період. Ставлення українського населення до українських військових формувань. Роль УПА у захисті українського населення від терору і насилля польського комуністичного режиму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Весною 1944 р. Командування УПА для захисту українського населення направило на Закерзоння свої загони. У квітні 1944 р. на Холмщину з Волині прибуло 2 курені із загону Острожського та сотня «Вовки», яку очолював Ягода-Черняк. На Надсяння із Карпат з куреня «Сіроманці» прибула сотня УПА під командуванням Яструба. Головним завданням членів УПА була організація з місцевого українського населення кущових відділів самооборони (КВС). Також восени цього ж року на Закерзоння прийшов сотенний Громенко з 32-а стрільцями. Їх було розподілено по певних місцевостях, і з місцевої молоді бійці почали організовувати самооборону (*Хрін, 1953:90-91*).

У жовтні 1944 р. на Лемківщину приходить курінь УПА на чолі з Реном (В. Мізерський), а також підрозділи, очолювані Бродичем (Р. Гробельський), Хроном (С. Стебельський), Бурлакою (В. Щигельський). Навесні 1945 р. на Холмщину приходять сотні УПА, на

чолі яких стояли сотенні Штиль, Куліш, Ворона, Думський. В цей самий час на Надсяння з Прикарпаття приходять 11 сотень УПА та 3 відділи воєнної округи (ВО) «Маківка» (*Виговський, Кучер, 1994:98*).

До моменту встановлення польського східного кордону у липні 1944 р. сітка ОУН на західних окраїнах українських земель не виділялася із загальної структури українського підпілля. Однак у лютому 1945 р. після зимового наступу Червоної Армії кордон фактично уже існував: прикордонні застави, засіки з колючого дроту, численні гарнізони прикордонних військ НКВД – все це не дозволяло вільному переходу відділів УПА, ускладнювало організаційні зв'язки. У цій ситуації виникла необхідність виділити для Закерзоння окреме місце у структурах підпілля, забезпечувати можливість його самостійної діяльності на цій території.

Реорганізація підпільних структур відбулася в кілька етапів і закінчилася наприкінці 1945 р. У результаті здійснених змін на українських землях Закерзоння було створено окремий Крайовий провід ОУН, який очолив Ярослав Старух («Стяг»). Територію Закерзоння поділено на три округи ОУН, відтак на надрайони і райони.

Змінено також організацію збройних сил Закерзоння. Досі на Томашівщині й Перемишльщині діяли сотні УПА, підпорядковані команді військових округів «Буг» та «Маківка», що входили до складу УПА-Захід. На Грубешівщині оперували сотні військової округи «Турів» з УПА «Північ». Протягом 1945 р. ці сотні повернулися на Україну. Натомість почалося започатковане вже раніше творення закерзонських сотень та куренів, головним чином, з місцевого населення (*Pleczeń, 1991:36,43*). Також до УПА вступили колишні вояки Дивізії «Галичина», що вже мали хороший військовий вишкіл, та українські поліцаї. Тільки з відділів поліції до УПА перейшли з с. Бірча – 60 осіб, з с. Риботичі – 20, с. Кужмині і с. Войткова – 30, с. Крошцінку – 30 і с. Медики – 30 поліцаїв (*Samborski, 2008:205*). Також лави поповнили члени Української Самооборони. До кінця 1945 р. побудовано основи військових сил Закерзоння, що в загальних структурах українського підпілля дістало визначення VI Воєнної округи УПА «Сян», підпорядкованої командуванню УПА-Захід. Організаційно VI ВО «Сян» ділилися на три військові тактичні відтинки: «Лемко», «Бастіон», «Данилів» (*Гук, 1994:8-9*). У їхньому складі діяли 4 курені: «Рена»,

«Коника-Байди», «Месники», «Прірви-Беркута». До 26 Тактичного Відтинку «Лемко» входили курені Лемківський «Рена» і Перемишльський «Коника-Байди», до 27 Тактичного Відтинку – курінь «Месники» і до 28 Тактичного Відтинку курінь «Прірви-Беркута», кожен з яких формувався з чотирьох сотень. Це приблизно 1500 вояків, підстаршин і старшин. В курінь Лемківський «Рена» входили сотні «Біра», «Бродича», «Хріна», «Стаха», в курінь Перемишльський «Коника-Байди» – сотні «Бурлаки», «Громенка», «Крилача», «Ластівки», в курінь «Месники» – сотні «Месники-1», «Месники-2», «Месники-3», «Месники-4» і в курінь «Прірви-Беркута» – сотні «Чавса», «Давида», «Дуди», «Яра» (Зінкевич, 1997:7-8).

Якщо взяти структуру УПА, то чоти, як і сотні, мали в основному назви псевдонімів своїх командирів. Командир першої чоти був заступником командира сотні. В склад сотні входили санітарна секція, політично-виховничий відділ, командир сотні, тайний резидент СБ-ОУН, також Польова Жандармерія, яка мала власну розвідку. Очолював тактичний відтинок (ТВ) 27 «Бастіон» Іван Шпонтак (псевдо «Залізник»), ТВ 28 «Данилів» – Євген Штендера (псевдо «Прірва»). ТВ 26 «Лемко» склався з двох куренів. Першим, що називали Перемишльським, керував Михайло Гальо (псевдо «Коник»), а другим Лемківським – Мартин-Василь Мізерний («Рен») (Zapałowski, 2016:52).

Кожен відділ УПА, від найнижчого до найвищого, був тісно пов'язаний з відповідними клітинами ОУН. Лише члени ОУН займали керівні посади в УПА. Тісний зв'язок між УПА та ОУН також відбувся в економічному, безпековому та організаційно-мобілізаційному апараті (Szczęsniak, Szota, 2013: 159). Поряд з УПА створено окремі структури Служби безпеки ОУН, а також цивільної мережі ОУН. Командиром УПА VI ВО «Сян» призначено підполковника Мирослава Онишкевича («Ореста») (Zapałowski, 2016:34), а Служби безпеки – Петра Федоріва («Дальнич») (Гук, 1994:8-9). Серед найбільш відомих керівників підрозділів УПА були М. Савченко («П. Миколенко», «Байда»), В. Шишканинець («Бір»), С. Стебельський («Хрін»), Я. Коцьолка («Крилач»), М. Дуда («Громенко»), Р. Грубельський («Бродич»), В. Щигельський («Бурлака») (Шаповал, 2000:13). У рамках такої організаційної структури українське підпілля на Закерзонні проіснувало до літа 1947 р., аж до його ліквідації під час акції «Вісла».

У 1945 році в цілому ВО «Сян» було не більше 10 старшин УПА. Тому керівництво округу здебільшого покладалося на унтер-офіцерів. Щоб покращити підготовку керівного складу УПА навесні 1945 р. ВО «Сян» організувало школу для підготовки під-офіцерів у лісах біля Явірника Руського. «Зленко» став її керівником. Кандидатів у школу відбирали командири тактичних відтинків. Перший вишкіл у складі 30 осіб відбувся у квітні-травні 1945 р. Другий відбувся у липні та серпні 1945 р. У ньому взяли участь 60–70 осіб. Третій вишкіл було організовано у травні-квітні 1946 р., в якому взяли участь близько 100 осіб. (*Szcześniak, Szota, 2013:265*). З 1 травня по 30 червня 1946 р. проводився вишкіл підхорунжих під командуванням «Зенька». У ньому взяли участь 110 осіб із сотень «Бурлаки», «Ластівки», «Крилача», «Громенки», «Гриня», «Біра», «Бродича» та бійців СБ-ОУН (*Zapalowski, 2016:58*).

Кількість вояків УПА, що перебували на Закерзонні, досить складно визначити. Більшість дослідників приходять до висновків, що протягом 1945–1946 рр. залежно від періоду нараховувалось приблизно 1600–2400 повстанців. Якщо взяти ще сили інфраструктури і тих, хто допомагав УПА (наприклад загони самооборони), то їх можна визначити в кількості ще близько 5000 осіб. Озброєння повстанців складалося в основному зі стрілецької зброї, яку вони взяли зі складів відступаючих армій або здобули в боях. Кожен загін мав значну кількість автоматичної зброї, включаючи кулемети. На початковому етапі боротьби, це 1945 – 1946 рр., загони УПА часто переважали ворога у вогневій потужності.

Діяльність і тактика УПА. Діяльність УПА на Закерзонні можна поділити на декілька етапів, що було пов'язано зі зміною політичної та військової ситуації в Польщі. Перший етап – це був період становлення УПА. В цей час в Польщі йде процес становлення польської комуністичної влади за підтримки СРСР. Польські органи влади починають тільки формуватися. Він триває з жовтня 1944-го по липень 1945 р. Другий етап охоплює період зміцнення новоствореної Польської держави і створення підрозділів польської армії. В цей період уряд Польщі починає вже використовувати у боротьбі проти УПА підрозділи регулярної польської армії, яка поводить широкомасштабні бойові операції проти повстанців. Він тривав з липня 1945 до осені 1946 р. Третій етап – це зима 1946–1947 р., коли після великих втрат у боротьбі проти польських регулярних військ УПА змушена була припинити активні

бойові дії і провести реорганізацію та змінити тактику ведення бойових дій. Четвертий етап тривав з весни по жовтень 1947 року. В цей період відбулися останні бої УПА і повна її поразка внаслідок проведення операції «Вісла», хоча поодинокі відділи і групи УПА діяли і переховувалися в різних регіонах до початку 50-х років.

Активну діяльність на Закерзонні УПА розпочала в жовтні 1944 року. Із Західної України в цей регіон було надіслано інструкторів, які мали провести інспектування, провести реорганізацію та координування дій загонів УПА, які тут вже діяли. Активну участь у реорганізації повстанських загонів брали члени ОУН. На відміну від інших регіонів України, мережа ОУН тут була неушкоджена, тому що з початком Другої світової війни ці терени потрапили під німецьку окупацію та організація відповідних структур для формування загонів УПА була відносно нескладною.

Діяльність УПА на Закерзонні була тільки тимчасово призупинена під час пересування фронту на Захід. Під час наступу на цих теренах перебувала значна кількість червоноармійців, військ прокомуністичної польської армії та служб держбезпеки. Але не зважаючи на це, протягом кількох місяців не було проведено якихось широкомасштабних операцій проти загонів УПА. Тільки були деякі сутички між повстанцями та новоствореними загонами польських спецслужб та поліції. Але їх діяльність була малоефективна, так як вони не мали досвіду боротьби проти повстанців.

Місця постійної дислокації на Закерзонні в даний час УПА не мало. Головною опорою повстанців стало місцеве українське населення. В українських населених пунктах УПА створювали свої бази, проводили вишкіл повстанців і відпочивали. Там були створені пункти для проведення мобілізації новобранців і продовольчі склади. Свою діяльність УПА проводила напівлегально. Не відчуючи великої загрози ворога, свої переходи часто здійснювали вдень, використовуючи головні і другорядні дороги. В районах, де переважно проживало українське населення, повстанці разом з членами ОУН створювали органи місцевого самоуправління. Фактично, вони були єдиною реальною владою на даних українських і навіть польських теренах, так як польська прокомуністична влада тільки формувалася і не володіла ситуацією в багатьох селах і деяких невеликих містечках.

Весною 1945 р. УПА розпочинає активні бойові дії проти військових формувань новоствореної прокомуністичної польської

влади. Тільки за один місяць, з 15 квітня по 15 травня 1945 р., відділи УПА розгромили понад 20 дільниць польської міліції (Грозьова, Роботичі, Тисова, Вільшани, Жапалів, Старе Село, Брусно, Тирява, Сальва) (*Киричук, 1991:20; Зінкевич, 1997:118-121*). Обстріляли гарнізони ВП в Конюші, Берендьовичах (*Мірчук, 1953:169*).

У перші місяці 1945 року кількість повстанців УПА значно зросла. Вони не відчували сильного військового опору від новоствореного польського прокомуністичного уряду, який тільки формувався. Все це призвело до надмірної самовпевненості та нехтування заходами безпеки, що дещо послабило дисципліну та пильність. Це все негативно відобразилося в подальшій боротьбі УПА, коли в липні 1945 р. на Закерзоння прийшли перші загони регулярної польської армії. На дані терени уряд направив три неповні дивізії, що мали охороняти безпеку місцевого польського населення та в подальшому забезпечити успішне виселення українського населення та боротися проти УПА. Відділам польського війська поступово вдалося витіснити повстанців з сіл і ті змушені були перейти на більш придатні терени для партизанської боротьби – у ліси та в гори. Там були створені нові повстанські бази, табірні стоянки і побудовано нові криївки. Ситуація, яка склалася, змусила їх вдосконалити військову тактику боротьби проти ворога та зміцнити дисципліну. Територіально Закерзоння було поділено на райони дії куренів і сотень та були визначені постійні місця дислокації загонів УПА. Основним завданням повстанців стало не допустити насильницької депортації українського населення з Закерзоння до Радянського Союзу, що почалася 1 вересня 1945 р. Загони УПА нападають на переселенські кантори, залякують або викрадають їх службовців, нищать документи (*Шаповал, 2000:13*).

Захищаючи українське населення від насильницького переселення, частини УПА спрямували удари на головні укріплені міста: Бірча, Олешичі, Кузьмина, Нова Гребля, на передмістя Перемішля і Любачева. 1 вересня 1945 р. на шосе Белз–Варяж вбито 19 польських міліціонерів. 18 вересня пошкоджено міст на шосе Кропиця–Будомир, пошкоджено міст на шосе Любачів–Рава. 19 вересня 1945 р. знищено міст біля села Верхрати. 20 вересня 1945 р. висаджено в повітря мости на шосе Чесанів–Брусно і Горинець–Брусно, залізничний міст на шляху Олешичі–Суховоля

і два мости біля с. Тимці. 22 вересня 1945 р. зруйновано залізничну колію на дільниці Любачів–Ярослав та Олешичі–Нова Гребля. 25 вересня 1945 р. в с. Млинах розстріляно трьох членів переселенської комісії (*Киричук, 1991:21; Зінкевич, 1997:81-84, 94-97*). Протягом вересня повстанці здійснили ще цілий ряд воєнних операцій, підривали мости, залізничні колії, знищували телефонні мережі, опорні пункти ворога. 5 жовтня відділи УПА захопили залізничні станції Кристинополь і Сокаль-Забужжя. Знищені були вагони, у яких мали вивозити українське населення, людям, яких мали депортувати до УРСР, дали можливість повернутися додому (*Киричук, 1991:41*). 9 жовтня загони УПА ліквідували переселенську комісію у Новому Селі, яку охороняло 20 енкаведистів (*Зінкевич, 1997:121-122*).

У боротьбі проти ворога УПА переважно використовувала загони чисельністю до сотні, а деколи і до куреня. Основними методами боротьби були засідки на невеликі загони та патрулі, напади на міліцейські пости, боротьба проти польських спецслужб та НКВД, нищення представників місцевої влади. Загони УПА намагалися уникати сутичок з формуваннями польської регулярної армії. Крім цього, вони нищили лінії зв'язку, нападали на потяги, що вивозили українців, підривали вантажівки, мости і вокзали. Здійснювали напади на місцеві промислові об'єкти, в основному, це були нафтосховища, лісопилльні і продуктові склади. Вибірково знищували місцевих функціонерів, членів комуністичної партії та цивільних службовців. В цілому загони УПА були добре озброєні, мали велику кількість автоматичної зброї і були досить мобільними. Вони добре орієнтувалися на місцевості і мали добре розвинену розвідувальну мережу. (*Шановал, 2000:21*). Часто для уникнення сутичок з польськими військами повстанці переходили через кордон на територію Чехословаччини. Там вони проводили бойовий вишкіл та відпочивали або просто ховалися від ворога. Якщо взяти в цілому, їх протистояння регулярній польській армії було досить успішним незалежно від того, чи проводили вони військові дії, чи уникали їх. Регулярні армійські формування не мали ще досвіду з тактики ведення партизанської боротьби, не орієнтувалися на місцевості, були сильно розкидані і вимагали більше військ для виконання різноманітних завдань. За даними органів Міліції Обивательської, у 1945 році їхні втрати становили: 1411 міліціонерів убитими, 1 410 пораненими, 1940

полонених повстанцями (*Мірчук, 1953:179*). Це давало можливість на деякий час загонам УПА зірвати план переселення, так як урядові війська змушені були тимчасово переключатись з переселення на операції проти повстанців (*Зінкевич, 1997:7*).

Однією з найбільших операцій УПА в січні 1946 р. було заволодіння загonom «Коника» добре укріпленого міста Бірча, де перебувало близько 1,5 тис. польських солдатів, Міліції Обивательської та загін НКВД. Уночі з 6 на 7 січня повстанці атакували місто. Під час жорстокого бою повстанцям вдалося прорватися до центру міста. Вуличні бої точилися до самого ранку. Ворог втратив 70 вбитими і 150 пораненими. Загинули 23 повстанці, 22 одержали поранення. В цьому бою загинув полковник Коник, сотенний Орський і чотовий Павленко (*Літопис УПА, 1987:163*).

8 березня 1946 р. сотня УПА «Месники-2» (командир «Шум») в кількості близько 300 повстанців провела бойову акцію на залізничну станцію Любачу Королівську, де розмістилася переселенська комісія. Всі будинки були спалені, а військовий штаб та комісія повністю ліквідовані і вбито 40 польських солдатів (*Зінкевич, 1997:140-141*).

14 березня сотня «Балая» на дорозі Липина-Жапалів знищила автоколонну енкаведистів. На полі бою ворог втратив дві автомашини та 30 солдатів НКВД убитими (*Зінкевич, 1997:154-155*).

Загін Дідика 22 березня 1946 року здійснив напад на село Кам'янку де знаходилася переселенська комісія. Протягом бою повстанці знищили приміщення держбезпеки, міліції та залізничну станцію, де перебувало 49 вагонів, призначених для вивозу українського населення. Наступного дня, 23 березня 1946 року, дізнавшись про підхід до с. Радомиці загонів УПА, польська охорона без бою залишила село (*Киричук, 1991:21*).

26 березня 1946 року у селах Височани, Кожушнові, Шавнові, загін «Хріна» розгромив відділ польської міліції, що нараховував близько 180 осіб (*Киричук, 1991:21*).

Протягом 28–31 березня 1946 р. на польсько-словацькому кордоні відділам «Хріна» вдалося розгромити польські прикордонні застави, взявши в полон 150 солдатів (*Киричук, 1991:21*).

21 квітня сотня «Месники-2» (камадир «Шум») здійснила військову акцію на залізничний вузол Угнів, де був переселенський пункт і перебувало біля 400 ворожих солдатів і офіцерів. Операція пройшла успішно і ворог втратив понад 30 солдатів убитими та

кільканадцять пораненими. В кінці квітня 1946 р. чота командира «Гонти» сотні командира «Шума» знищила на дорозі Плазів – Наріль та Гребенне – Потоки автоколони енкаведистів. У першому випадку втрати ворога 15 офіцерів та солдатів. В другому – десять солдатів убитими та десять раненими (*Зінкевич, 1997:147-149*).

Якщо підсумувати діяльність УПА у лютому-липні 1946 р., то, за неповними даними, було здійснено понад 50 великих і малих операцій, диверсій та оборонних дій. Одна з найбільших операцій повстанців була проведена в травні 1946 року. Загони УПА разом з бійцями польської антибільшовицької організації «Вольность і неподлеглость» (ВІН) здійснили військовий напад на місто Грубешів. Було знищено добре укріплені будівлі НКВД, УБП (Ужонд Безпеченства Публічного), звільнено значну кількість в'язнів та вбито понад 30 осіб. Повстанці втратили 1 бійця, а ВІН 4 вбитими та 8 пораненими (*Мірчук, 1953:183*). Крім військових дій, УПА вела цілком конкретно спрямовану пропагандистську політику. Як вимагала одна з інструкцій ОУН, слід «карати, але завжди з обов'язковим політично-пропагандистським роз'ясненням» (*Шаповал, 2000:17*).

Внаслідок активних військових дій проти польських збройних формувань та військ НКВД до зими 1946 р. УПА зазнало великих втрат. Тому в кінці 1946 р. УПА змінює тактику боротьби проти ворога. Це було пов'язано з новою ситуацією, яка склалася на Закерзонні в даний період.

Зимою 1946 – 1947 рр. бойові операції проти УПА польських військових сил не були такими активними. Це було пов'язано з декількома основними причинами, що виникли в цей час. Зимові умови сильно обмежували воєнні операції проти повстанців через труднощі пересування, патрулювання та постачання. Польські урядові структури вважали, що внаслідок військових дій ще до зими 1946 р. основні сили УПА були знищені і в подальшій боротьбі проти повстанців військові операції можуть ефективно проводити місцеві підрозділи внутрішньої безпеки та регулярні поліцейські сили. Ще однією причиною зменшення військової активності було проведення виборів до Сейму. З грудня 1946 по січень 1947 рр. Тимчасовий уряд відволік значні військові сили, що боролися проти повстанців, для охорони «виборчих» комісій, особливо у великих містах. Насправді ці чисельні військові сили були використані для перемоги на виборах прокомуністичних сил

у Польщі. Вони проводили на виборчих дільницях агітаційну кампанію за допомогою примусу і терору.

На початку 1947 р. залишки підрозділів УПА дістали змогу відродити і віджити свої сили. Проводиться мобілізація з українського місцевого населення, яке ще залишилося на території Закерзоння та уникло останньої депортації. Повстанці поповнювали свої запаси і поновлювали місця базувань. Незважаючи на те, що у грудні 1946 р. був завершений термін угоди між Польщею та СРСР про обмін населенням, в регіоні ще залишилось чимало українського населення. Це давало можливість поповнювати запаси продовольства, здобувати розвідувальну інформацію для загонів УПА. Вище Командування УПА Закерзоння видало нову директиву, в якій наказувало розпочати підготовку до відновлення військових дій проти урядових військових сил. Структура УПА на Закерзонні зазнає значних змін. Військова організація минулих літ, що базувалася в основному на курені, була замінена на більш мобільні сотні та чоти, які ставали основною бойовою одиницею. З сотень було сформовано чотири курені. Чисельність кожного куреня становила приблизно 400 – 800 бійців, а регіон був поділений на чотири головних райони операцій. За оцінкою польської влади, на початок 1947 р. загальна чисельність чотирьох куренів УПА становила приблизно 2400 повстанців та кілька тисяч осіб, задіяних у цивільній мережі інфраструктури ОУН (*Rąkowski, 2012:341*).

Навесні 1947 р. УПА розпочинає активні воєнні дії. В основному вони нападали на поліцейські пости, малі армійські підрозділи та війська внутрішньої безпеки, влаштовували засідки. Активізація УПА налякала центральну польську владу і вона вирішила будь-яким способом остаточно знищити загони повстанців. Для цього 28 травня 1947 р. у Варшаві був підписаний договір між урядами Польщі, СРСР та Чехословаччини про спільні військові дії проти УПА. Він був тісно пов'язаний з новою акцією примусового виселення українців польським прокомуністичним режимом, які ще залишалися на Закерзонні. Згідно з цим договором уряд Радянського Союзу кинув зі Львова одну танкову дивізію та спеціальні протипартизанські загони й заблокував прикордонними військами українсько-польський кордон, чехи вислали одну гірську бригаду і теж закрили кордон (*Зінкевич, 1999:157*).

Операційна група «Вісла» мала проводити виселення українського населення і ліквідувати УПА. 24 квітня генерал Стефан Моссор видав командирам дивізії і полків наказ провести масові арешти серед цивільного українського населення, яке підозрювалось у співпраці з підпіллям. З 28 квітня, коли почалося виселення українців, до 8 серпня 1947 р. було виселено 140 000 чол., кілька тисяч вбито та арештовано (*Зінкевич, 1999:157*).

Проти неповних двох тисяч воїнів УПА кинуті кількадесяти-тисячні сили Війська Польського і НКВД. Попри геройський опір УПА українське цивільне населення брутально викинули з прадідівських земель. Повне виселення українського населення позбавило збройну боротьбу УПА на цих теренах основної мети. Тому Командування УПА дає доручення припинити дальшу збройну боротьбу на Закерзонні. Деякі відділи одержують завдання іти в рейди на захід, решта – повинні були перейти на терени УРСР (*Якимович, 1996:195*). Так закінчилася героїчна боротьба повстанців УПА на Закерзонні.

Висновки. З вище викладеного матеріалу ми бачимо, що головним завданням УПА на Закерзонні (територія Лемківщини, Надсяння, Холмщини та Підляшшя) в роки Другої світової війни та у післявоєнний час був захист українського населення від польських військових формувань та недопущення виселення українського автохтонного населення з їх етнічних територій. Насамперед, її загони почали знищувати переселенські комісії, польських військових, загони НКВД, які безпосередньо брали участь у виселенні українського населення, а також спалювали села, з яких було виселено українців і в які заселяли поляків. ОУН і УПА, як правило, вели не лише каральну, але цілком конкретно спрямовану пропагандистську політику. Діяльність УПА в 1944 – 1948 рр. можна поділити на чотири періоди. Перший (жовтень 1944 – липень 1945 рр.), коли в Польщі тільки встановлювалася комуністична влада, другий (липень 1945 – травень 1946 рр.) – перше застосування регулярних підрозділів польської армії проти УПА, третій (травень 1946 – лютий 1947 рр.) – реорганізація УПА та зміна тактики боротьби, четвертий (лютий 1947 – жовтень 1947 рр.) – останні бої УПА та повна її поразка. Хоча можна виділити ще один етап це початки формування повстанських загонів ще до встановлення у липні 1944 р. польського східного кордону. Можна

зробити висновок, що внаслідок активної збройної боротьби УПА в 1944 – 1946 рр. польській комуністичній владі за підтримки загонів НКВД не вдалося повністю виселити українське населення з Закерзоння на територію СРСР. Українське населення після проведення акції «Вісла» в 1947 р. польським комуністичним урядом за підтримки урядів СРСР та Чехословаччини, було повністю виселено з Закерзоння, це позбавило збройну боротьбу на цих теренах основної мети і призвело до припинення діяльності УПА.

Використані посилання

Виговський М., Кучер В. (1994). Закерзоння. *Київська старовина: історичний науково-популярний та літературний журнал*. № 1, С. 94–102.

В'ятрович В. (2016). *За лапштунками «Волині-43». Невідома польсько-українська війна*. Харків, С.303.

Гук Б. (1994). *Закерзоння*. Т. 1. Варшава: Український архів, С.440.

Зінкевич Р. (1997). *Партизанськими дорогами з командиром «Залізнякам»*. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», С. 359.

Зінкевич Р.Д. (1999). Антиукраїнський терор на Закерзонні в 1944 – 1947 рр. *Держава та армія. Вісник Державного університету «Львівська політехніка»*. Львів. № 377, С. 161–157.

Киричук Ю. (1991). *Історія УПА*. Тернопіль. Редакційно-видавничий відділ управління по пресі, С. 55.

Літопис УПА (2001). Вінніпег-Львів: Літопис УПА, Т.33, С.899.

Мірчук П. (1953). *Українська Повстанська Армія (1942–1952)*. Мюнхен, С. 319.

Мотика Г. 2013. *Від волинської різанини до операції «Вісла»*. Польсько-український конфлікт 1943-1947. Київ: Дух і літера, С. 360.

Хрін С. (1953) *Крізь сміх заліза. Хроніка 1944 – 1945. Спогади*. Мюнхен: Вид-во «До зброї», С. 160.

Шаповал Ю. 2000. *ОУН і УПА на терені Польщі (1944 – 1947 рр.)*. К.: Інститут історії України НАН України, С. 240.

Якимович Б. 1996. *Збройні Сили України: Нарис історії*. Львів: Інститут Українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України, С. 360.

Misilo E. (1993). *Akcija «Wisla»*. Warszawa: Arhiwum Ukrainske, S. 524.

Motyka G. (1999). *Tak bylo w Bieszczadach*. Warszawa: Wyd. Volumen, S. 552.

Motyka G., Wnuk R. (1997). *Pany i rezuny. Współpraca AK-WIN i UPA. 1943-1947*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen, S. 212.

Pleczeń O. (1991). *9 lat w bunkrze. Wspomnienia żołnierza UPA*. Lublin: TAKT, S. 188.

Rąkowski G. (2012). *Polska egzotyczna. Część II. Wydane IV aktualizowane*. Pruszków: Oficyna Wydawnicza «Rewasz», S. 341.

Samborski M. (2008). Oddziały UPA w Przemyślem i Bieszczadach w roku 1944. *Rocznik Przemyski*. z. 4, S. 195–226.

Szcześniak A.B, Szota W.Z. (1973). *Droga do nikąd. Wojna polska z UPA*. Warszawa: Ministerstwa Obrony Narodowej, S. 590.

Zapałowski A. (2016). *Granica w ogniu. 35 «Przemyska» Komenda Odcinka WOP w działaniach przeciw OUN I UPA 1945 – 1948*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Muzeum Historii Ruchu Ludowego. S. 337.

References

- Misilo.E. (1993). *Action «Wisła»*. Warsaw: Archive of Ukraine, S. 524.
- Motyka G. (1999). *This was the case in the Bieszczady Mountains*. Warsaw: Wyd. Volumen, p. 552.
- Motyka G., Wnuk R. (1997). *Pany i rezuny. Cooperation between AK-WIN and UPA. 1943 – 1947*. Warsaw: Oficyna Wydawnicza Volumen, p. 212.
- Peczen O. (1991). *9 years in the bunker. Memoirs of a UPA soldier*. Lublin: TAKT, S. 188.
- Rąkowski G. R. (2012). *Exotic Poland. Part II. Released IV updated*. Pruszków: «Rewasz» Publishing House, p. 341.
- Samborski M. (2008). UPA branches in Przemyskie and Bieszczady in 1944. *Przemyski Yearbook* 2008, issue 4, pp. 195–226.
- Szcześniak A.B, Szota W.Z. (1973). *Road to nowhere. Polish war against the UPA*. Warsaw: Ministry of National Defense, S. 590.
- Zapałowski A. (2016). *Border in fire. 35 «Przemyska» WOP section command in activities against the OUN and the UPA 1945 – 1948*. Warsaw: ASPRA-JR Publishing House, Museum of the History of the People's Movement. S. 337.
- Vyhovsky M., Kucher V. (1994). *Zakerzonnya. Kyiv Antiquity: Historical Popular Science and Literary Journal*. №1, P. 94–102.
- Vyatrovych V. (2016). *Behind the scenes of "Volyn-43". Unknown Polish-Ukrainian war*. Kharkiv, P. 303.
- Huk B. (1994). *Transcarpathia*. Vol. 1. Warsaw: Ukrainian Archives, p. 440.
- Zinkevych R. (1997). *Guerrilla roads with the commander «Zaliznyak»*. Drohobych: Publishing House «Renaissance», P. 359.
- Zinkevych R.D. (1999). Anti-Ukrainian terror in the Transcarpathian region in 1944 – 1947. *State and Army. Bulletin of Lviv Polytechnic State University*. № 377, pp. 161–157.
- Kyrychuk Y. (1991). *History of the Ukrainian Insurgent Army*. Ternopil: Editorial and Publishing Department of the Press Department, P. 55.
- Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army* (2001). Vennipeg-Lviv: Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army., Vol. 33, P. 899.
- Mirchuk P. (1953). *Ukrainian Insurgent Army (1942-1952)*. Munich, P. 319.
- Motyka H. (2013). *From the Volyn massacre to Operation Vistula. Polish-Ukrainian conflict 1943-1947*. Kyiv, P. 360.
- Khrin S. (1953). *Through the laughter of iron. Chronicle 1944-1945. Memoirs*. Munich: Publishing House "To Arms", P. 160.
- Shapoval Yu. (2000). *OUN and UPA on the territory of Poland (1944 - 1947)*. Kyiv: Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, P. 240.
- Yakymovych B. (1996). *The Armed Forces of Ukraine: An Essay on History*. Lviv: Institute of Ukrainian Studies. I. Krypyakevych of the National Academy of Sciences of Ukraine, P. 360.

Zinkevych R.

ACTIVITY AND TACTICS OF THE UPA ON ZAKERZONIA

The article addresses several issues related to the circumstances, conditions, and features of the UPA's activities in Zakerzonia in World War II and the post-war period. The activity and tactics of the UPA, its role in protecting the Ukrainian people on this territory from the armed formations of the Polish communist regime and the NKVD troops were investigated. The main tasks set before the UPA and OUN soldiers in Zakerzonia are shown. The reasons for the implementation of the Operation Vistula by the Polish communist regime and how it affected the further fate of the Ukrainian local people and the subsequent UPA activities are covered. The facts of fights between the UPA soldiers and the Polish communist militias (mainly the police and the armed forces of the newly created Polish state) and their causes were investigated. The role of the NKVD troops on this territory in the fight against the liberation of the Ukrainian national movement and the eviction of the Ukrainian people from this territory is analyzed. The reasons for the cessation of the UPA struggle at Zakerzonia are shown.

It is established that the UPA, considering the territory of the Lemkivshchyna, Nadsiania, Chełm Land and Podlachia regions, which remained on the borders of the Polish state, as the original Ukrainian ethnic territory, acted in defence of the rights and lives of the local autochthonous Ukrainian people. First of all, its detachments began to destroy the displacement commissions, the Polish military, as well as to burn villages from which the Ukrainians were expelled and to which the Poles settled. The OUN and the UPA essentially not just defended Ukrainian people but also pursued specifically targeted propaganda policy.

The complete eviction of the Ukrainian people has deprived the UPA's armed struggle in these territories of its primary objective. Therefore, the UPA command decides to cease further armed struggle in Zakerzon. Some departments were tasked with going in raids to the west, while others had to move to the UkrSSR territory.

Keywords: UPA, Zakerzonia, VI UPA Military District "San", Taktychnyi Vidtynok, kurin, sotnia, Operation Vistula.